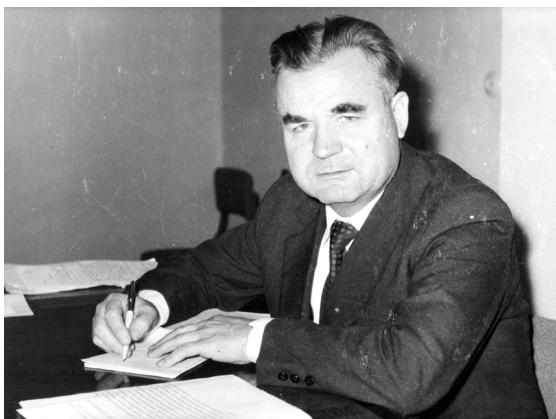

Микола ГАЛАБУДА

ВАСИЛЬ КІТИК — ВІД ІНЖЕНЕРА ДО ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТА АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

У статті розглянуто трудову діяльність В. Кітика з часу закінчення Львівського політехнічного інституту. Висвітлена його робота в м. Ромнах Полтавської області й Інституті геології і геохімії горючих копалин на посадах інженера, ученого секретаря і заступника директора. В його науковій діяльності виділені окремі етапи, протягом кожного з яких розв'язувалося певне коло проблем нафтової геології солянокупольних областей.

На початку нашого століття Володимир Іванович Вернадський сказав, що вивчення наукової творчості є найнеобхіднішим знаряддям нашого проникнення у нові велетенські області науки. У цьому плані спадщина, яку залишили нам видатні дослідники минулого, завжди була і залишається тим джерелом, з якого можна черпати не тільки мудрі думки, а й оригінальні ідеї. Актуальність вивчення залишеної спадщини полягає у тому, що часто дослід-

днику, який має величезні знання, життєву і творчу практику, плани і надії на майбутнє, не вистачає часу, щоб реалізувати свої задуми чи втілити їх у таку форму, яка була б зрозуміла і близька всім навколо. У наслідку життєві надбання цього дослідника залишаються лише в пам'яті його сучасників.

Член-кореспондент Української академії наук Василь Кітик також не встиг здійснити всіх своїх задумів. Мені довелося бути присутнім на святкуванні його 60-річчя, де він підбив деякі підсумки зробленого і поділився планами на майбутнє. Згідно з уявленнями, які склалися у нього на цей час, перспективність територій на нафту і газ перебувають у прямому зв'язку з історією їх геологічного розви-

тку, і значну роль у цьому процесі відіграють соленосні утворення. Проте, будучи людиною малокомунікабельною, Василь Іванович не встиг довести цих думок до своїх послідовників, і вони пішли разом з ним в астральну зону Землі, де і будуть зберігатися до певного часу в загальноземному інформаційному балансі.

Хто ж такий Василь Кітик — людина, яка довгі роки була заступником директора Інституту геології і геохімії горючих копалин по науці і визначала його наукову політику? Це, очевидно, дуже важливо знати нашому молодому поколінню, оскільки В. Кітик може бути прототипом науковця радянського періоду, який пройшов складний шлях від селянської хати в гірських Карпатах до кабінету з двома телефонами.

Василь Кітик після закінчення у 1951 році Львівського політехнічного інституту був скерований на роботу в Ромни Полтавської області, де тоді був центр пошуково-розвідувальних робіт на нафту і газ у східних районах України.

Хто займається вивченням геології ДДЗ, той знає, що велика нафта в цій провінції почалася саме з Роменського соляного купола. На початку 50-х років м. Ромни стали такою собі українською нафтовою Меккою, куди майже з усього Радянського Союзу з'їжджалися відомі спеціалісти-нафтовики. Тут перевіряли свої ідеї майбутні академіки В. Порфир'єв та В. Соллогуб, брали для обробки зразки видатні петрографи і літологи І. Усенко, Л. Бернадська, М. Кожич-Зеленко, Т. Лапчик, стратиграфи А. Куциба, Д. Айзенберг, О. Каптаренко-Чорноусова та багато інших.

Початок 50-х років був тим благодійним часом, коли після тривалої і виснажливої війни з'явилися надії на краще майбутнє. Українська геологія не була винятком у цьому процесі. Геологорозвідувальні роботи, розпочаті в ДДЗ 1946 року, показали, що надії на виявлення багатих скупчень вуглеводнів у межах соляних штоків, таких як Роменський, Висачківський, Хрестищенський та інші, не виправдовуються, і треба змінити напрям пошукових робіт. Тоді було прийняте рішення про розбурювання так званих „сундучних складок”, що були виявлені геологічним картуванням. Це були чітко виражені солянокупольні підняття, у яких соляні ядра містилися на великій глибині і не протикали надсолевих порід. Напрямок виявився плідним і протягом 1951—1954 років були відкриті Радченківське, Сагайдацьке, Зачепилівське, Шебелинське і Солохівське родовища. Це був величезний успіх, бо відкриття унікального Шебелинського та інших родовищ у густонаселеній зоні могло забезпечити швидкий ріст економіки України. На жаль, того не сталося через те, що більша частина паливних ресурсів пішла на Москву та Ленінград.

Широкий обсяг робіт на пошуки нових покладів нафти і газу потребував і потужного геологічного забезпечення. Кадри, що проводили на початку 50-х років геологорозвідувальні роботи в Україні, прийшли прямо з фронтів війни. Це були заслужені перед партією і державою люди, які вміли командувати, але не вміли звітувати. І ось для цієї так званої камеральної роботи почали набирати молодих спеціалістів. Одним із перших серед них і був В. Кітик. За ті три роки, поки він працював спочатку в Ромнах, а потім у Полтаві, через його руки пройшла маса первинного матеріалу, що був отриманий внаслідок різного роду робіт у ДДЗ від геологічного картування до пошуків покладів вуглеводнів. Оскільки кожен звіт мусив не тільки нести в собі інформацію про роботи в регіоні, а й вміщувати певні рекомендації по дальшому напрямку робіт, то В. Кітику доводилося знайомитись зі світовою практикою подібних робіт і зробленими на їх основі науковими висно-

вками. Добре знання німецької та польської мов давало йому можливість читати не тільки російську, а й австрійську, німецьку та польську літературу.

Уже в 1952—1953 роках стало зрозуміло, що різні типи соляних структур ДДЗ відрізняються за перспективами нафтогазоносності, тому перше, на що звернув увагу В. Кітик, була диференціація соляних піднять за їх морфологією, яка насамперед залежить від рівня проникнення соленосної товщі у породи, що залягають вище. Ці матеріали увійшли у звіт, а потім були опубліковані у московському виданні Ю. Косигіним у співавторстві з головним геологом тематичної партії М. Бланком.

Розуміючи, що типи соляних структур чимось обумовлені, В. Кітик почав замислюватися над причинами, що викликали формування саме таких типів, силами і механізмом, що привели до цього результату. Знайомство із західною літературою привело його до думки, що розуміння процесу утворення соляних куполів слід шукати в самому походженні соляних порід.

Як відомо, на початок ХХ століття в питанні про походження соленосних товщ сформувався три групи поглядів. Найбільше прихильників мала т.зв. „теорія Оксеніуса“ про відкладання солі у відшнурованих частинах морських басейнів, яка була розроблена на прикладі Кара-Богаз-Голу. Проте існували погляди і про вулканічне походження соляних розсолів, що ще і нині розробляється В. Созанським з Києва, і погляди про нагромадження солі в континентальних районах пустель. Залежно від того, на якій позиції про походження солей стояв той чи інший дослідник, усі дальші міркування ставали лише логічними надбудовами прийнятої гіпотези походження солей.

Матеріали ДДЗ того періоду давали багато для розв'язання проблеми походження солі, її кінематики і динаміки, а також зв'язку з солянокупольними структурами покладів нафти і газу. В. Кітик побачив, що ці питання варті наукового дослідження і вступив в аспірантуру до академіка новоствореного у Львові Інституту корисних копалин В. Порфир'єва. Наприкінці 1954 року він уже у Львові. За два роки готує і захищає у Львівському університеті кандидатську дисертацію. І хоча дисертація мала назву „Поклади нафти і газу Дніпровсько-Донецької западини“, основу її склали матеріали по солянокупольних структурах ДДЗ. Ці матеріали були опубліковані 1959 року у спільній з Г. Доленком монографії „Геологія нафтових родовищ України“. Але це було потім, а при захисті кандидатської дисертації В. Кітик не мав ні однієї опублікованої роботи, а перша друкована праця (тези) з'являється у нього лише наприкінці 1957 року, тобто майже через рік після захисту.

В Інституті В. Кітик займав активну життєву позицію: вступив у партію, брав участь у різних нарадах і, маючи деякий практичний досвід господарської і організаційної діяльності ще з виробництва, став першою кандидатурою на посаду вченого секретаря Інституту.

На прикладі цієї конкретної людини ми бачимо, що еволюція форм наукової діяльності і її результати залежать не тільки від розвитку наукових ідей і методів досліджень, а й соціальних умов суспільства і місця у ньому окремого індивіда, його життєвої і творчої позиції. Кінець 50-х — початок 60-х років були часом гуманізації і лібералізації тодішнього радянського суспільства, Радянський Союз збирався „догнати і перегнати Америку“, і хоча наука в радянській Україні не була фавориткою влади, але вона давала величезну віддачу і з нею мусили рахуватись.

У цій системі В. Кітик, спочатку як учений секретар, а потім (з 1963 року) як заступник директора Інституту, мав той щасливий „лотерейний квиток“, який дав йому змогу широко пропагувати і втілювати свої ідеї у життя. Він разом з директором Інституту Г. Доленком брав участь майже в усіх всесоюзних, республіканських і навіть зарубіжних нарадах і конференціях, що стосувалися проблем, якими займався Інститут. Йому було просто організовувати свої наради з питань нафтогазоносності, соляної тектоніки, пропагувати свої ідеї, вислуховувати погляди інших дослідників. На початку 60-х років почав виходити (знову ж таки завдяки В. Кітику) інститутський збірник „Геологія і геохімія горючих копалин“. Фактично 60—70 роки були часом розквіту Інституту як великого наукового центру, про який знали не лише в Україні, а й у всьому Союзі, а через КБГА і в Європі. Науковими працями Інституту цікавилися багато зарубіжних організацій. Ми посилали їм свої роботи, але більшість з них, очевидно, не доходила до адресатів, а осідала в якихось архівах.

Наукову роботу В. Кітика, на мій погляд, можна поділити на декілька етапів, у кожному з яких ним вирішувалось певне коло завдань і простежувались напрями майбутніх досліджень. На першому з цих етапів він відстоював своє право на самостійну творчу роботу, і це йому блискуче вдалося. На другому етапі ним здійснювалась переоцінка попередніх досліджень і зроблена спроба визначити походження сил, що обумовлюють процеси соляної тектоніки. Для того він вивчав склад і фізико-механічні властивості гірських порід, що беруть участь у соляній тектоніці, результати фізичного моделювання цих процесів, притягувались дані реології і геології і за їх сукупністю була розроблена концепція соляного тектогенезу, згідно з якою формування соляних структур має безперервно-переривчастий характер, а його причиною є ті самі тектонічні рухи, які обумовлюють утворення складок і розривних порушень в інших породах. Відмінність у характері процесу деформації і його кінцевому результаті пояснюється автором специфічними механічними властивостями соляних порід. Сила тяжіння, яку прихильники гравітаційної гіпотези вважають вирішальною у процесах соляної тектоніки, відіграє, на думку В. Кітика, допоміжну роль і проявляється лише на пізніх стадіях куполоутворення.

Ці погляди висвітлені автором у монографічній праці „Умови утворення соляних структур“, що вийшла в 1963 році. У ній автор намітив шляхи подальших досліджень форм регіональних структурних утворень, які стали об'єктом зацікавлення на третьому етапі його наукової діяльності. В. Кітик на прикладі ДДЗ дав теоретичне обґрунтування зробленій раніше морфологічній систематизації і типізації дисгармонійних складок та вперше запропонував схему їхньої морфологічної класифікації для ДДЗ.

Солянокупольні підняття розрізнялись ним за віком соляних порід, що брали участь у їх утворенні, за формою і зв'язком складок, за ступенем протикання надсольових відкладів і співвідношенням соляних піднять з підсольовими структурами. Тоді ж ним були виділені різнорангові цикли соляного тектогенезу і вивчена роль напружень різної генези на протязі циклу соляного тектогенезу. Усе це дало можливість вяснити динаміку формування соляних структур і уточнити їхню перспективність у нафтогазоносному розумінні. Результати досліджень цього етапу зібрані в монографії „Соляна тектоніка ДДЗ“.

На четвертому етапі класифікація соляних структур продовжувала вдосконалюватись і набувати більш узагальнених форм. Для того притягувалися автором матеріали різних солянокупольних регіонів світу. На цьому етапі введено поняття прямих і обернених гетерокліналей, які розрізнялися за віком соляних порід, що їх утворюють, за співвідношенням довгих і коротких осей складок. Те, що раніше називалося „рівнем проникнення“, тепер дістає назву „співвідношення пластичних соляних ядер з вищезалягаючими відкладами“. Складки, у вертикальному розрізі яких спостерігаються різні структурні форми дислокації шарів і котрі раніше називалися дисгармонійними, дістають назву гетероклінальних.

На підставі результатів палеоструктурного аналізу встановлено, що ріст соляних структур має безперервно-переривчастий характер, тобто не відрізняється від історії формування безсольових піднять. У розвитку соляних піднять так само можна виділити різнорангові тектонічні цикли і фази. Внаслідок цих досліджень процеси соляного тектогенезу знайшли своє місце серед інших тектонічних процесів, що супроводжували утворення складок і розривних деформацій в осадових породах. Завершальним результатом цього етапу була нова дефініція поняття „соляна тектоніка“, під якою В. Кітик розумів „дисгармонійні дислокації осадових товщ, що утворені внаслідок пластичної деформації галогенних порід, викликаною напруженнями, які виникають при регіональних тектонічних рухах і частково під дією сили тяжіння, а також процеси, які ведуть до цих дислокацій“. Монографія, що висвітлює ці питання, так і називається — „Дисгармонійні складки осадових товщ“.

На закінчення зазначимо, що всі наукові розробки В. Кітика від початку до кінця мали цілеспрямований характер — на виявлення закономірностей формування і розміщення покладів нафти і газу. Погляди В. Кітика відрізняються особливою стабільністю. Усі його розробки впливають одна з одної і є результатом всебічного аналізу геологічних даних. Його нелегко було переконати в хибності тих чи інших поглядів, але якщо він погоджувався з опонентом, то вже потім відстоював нові уявлення. Йому майже завжди доводилося працювати в напружених умовах. Він ніколи не встановлював собі годин прийому і тому під час розмов ніби роздвоювався. Зовнішньо був із співбесідником, а внутрішньо обдумував щось своє, часом записуючи пальцями в повітрі. Незважаючи на це, усі питання, які він вирішував, завжди відрізнялися оптимальним рішенням. Проте це вже інші проблеми, на яких, можливо, зупиниться хтось інший з його учнів.